

מאת: ב. מזר

התמורות המדיניות בארץ-ישראל קודם מסע סנחריב

בשלהי המאה הח' לפסה"ג עמדה ארץ-ישראל בסימן של מאורעות היסטוריים גדולים, שהשפיעו השפעה מכרעת על החיים המדיניים בקדמת-אסיה. ממלכת אשור האדירה הכניעה בזו אחר זו ארצות קרובות ורחוקות, מאררט בצפון-מזרח ועד מצרים בדרום-מערב, ומאנטוליה בצפון-מערב ועד עילם בדרום-מזרח. שום ברית מלכויות לא היה בכוחה לעמוד בפני צבאות המשחית הגדול, על זיונם הכבד, חיל-הרכב והפרשים מהירי התנועה, ממושמצים ומצוידים כהלכה, בלתי מנוצחים בשדה-קרב, ומנוסים במצור על מבצרי מעוזים. את כוח התנופה של צבא אשור תיאר הנביא ישעיהו בדבריו: "... אין עיף ואין כושל בו, לא ינום ולא יישן, ולא נפתח אזור חלציו ולא נמך שרוך געליו; אשר חציו שנונים וכל קשתותיו דרוכות, פרסות סוסיו כצר נחשבו וגלגליו כסופה ... (יש' ה, כו ואילך).

תגלת-פלסר הג' ויורשיו, בוני הממלכה העולמית של אשור, שקדו ללכד את הארצות הכבושות ולבסס את מדיניותם האימפריאליסטית על ידי ביטולן ההדרגתי של המלוכות הלאומיות והפיכתן לפחוות הנתונות למשטר אדמיניסטרטיבי-צבאי קבוע. משימה זו השיגו על ידי שהגלו המוני אוכלוסים מארצותיהם ופיזרום בפחוות מרוחקות. בשנת 722/1 לפסה"ג חרבה גם מלכות שומרון, שרידה האחרון של ממלכת ישראל, שהפכה לפחוה אשורית. לאחר מכן עוד נטלו אנשי שומרון חלק במרד נגד אשור בשנת 720 לפסה"ג, שבראשו התייצבה חמת אשר בסוריה התיכונה, ואליה הצטרפו ערי-החוף בצפון-פיגיקה, עזה ותושבי דמשק ושומרון. המוני בני ישראל הוגלו לאזורי החבור (גוזן) ולארצות רחוקות יותר, ובמקומם הושיבו האשורים בארץ-שומרון גולים מארצות כיבוש אחרות, אשר התנחלו בערי ישראל ובאחוזותיו.

מימיו של תגלת-פלסר ועד ימיו של סנחריב ניצלו מפלישה אשורית ומכליון רק מלכויות מעטות בסוריה ובארץ-ישראל, ובכללן מלכות יהודה. מדיניותו של אחז מלך יהודה, שהוריש אותה לבנו חזקיהו, היתה מכוונת להמלט בכל תנאי שהוא מגורלן המר של שכנותיה על ידי הכרה ברבנותו של מלך אשור ותשלום מסים כבדים, בלי לתת יד לבריתות השונות שנכרתו נגד הכובש הגדול. אף בשנת 720 לפסה"ג מיאן חזקיהו בן אחז לתת יד למלך חמת ובעלי בריתו, ושמר אמונים לאשור. אבל השתלשלות העניינים בימי מלכותו של סרגון הב' (721–705 לפסה"ג) הביאה בהכרח לסטיה ממדיניות מתונה זאת של יהודה, ובמרצת-הזמן נסתכנה בסבך הגפתולים

עיין הערות בעמ' 294–295, ולוחות יח/2; יט-כא.

בין אשור ובין המחנה של אויביה, שהלך וגדל; וברבות הימים הפך מלך יהודה לאחד ממחולליה של תנועת מרד, שחוטיה נמשכו מבבל ועד מצרים.

בהתפתחות מדינית זו פעלו גורמים פנימיים וחיצוניים שונים. ראוייה לתשומת לב מיוחדת העובדה, כי אחרי חורבן מלכות ישראל היתה יהודה ל-ישראלית, מקלט להמונים שנטשו את אחוזותיהם, ומשען לאוכלוסיה הישראלית בפחוות האשוריות שעל אדמת ארץ-ישראל וגם לגולים, שהודחו למחוזות המרוחקים של ממלכת אשור. לבית המקדש על הר ציון הוחזרה עטרת תפארתו כמרכז הרוחני-הדתי של העם כולו. ספר דה"י מעיד כי כבר בתחילת מלכות חזקיהו הגיעה השפעתו של מלך יהודה עד לגליל, ולחג הפסח בשנה הראשונה למלוכו באו לירושלים עולי-רגל מכל קצות-הארץ. כי מימי שלמה בן דוד מלך ישראל לא היתה כזאת בירושלים (ד-ה ב ל כו). אמנם, בשטף המאורעות לא במהרה קיבלה תנועה זאת חשיבות מדינית, אבל היא הייתה שרשים עמוקים בלב העם, ובודאי חיזקה מאוד בירושלים את המפלגה שרצתה במלחמה נגד אשור. בשנות 714-711 לפסה"נ הועמדה יהודה בנסיון קשה, כאשר מצרים, המאוחדת תחת שלטונו של שַׁפְּכָא מלך כוש, ובבל, שבה התחזק מֶרְדַּךְ-בֶּלְאָדָן הַכַּשְׂדִּי, עוררו תסיסה בשטחי השלטון המערביים של אשור². בזה התחיל שלב חדש בתולדות המאבק בין אשור ובין מצרים, שהלכה והתחזקה לאחר תקופה ארוכה של פירוד ושפל ונתנה יד לכל אויבי אשור באסיה המערבית. בשנת 711 לפסה"נ נכבשה מלכות אשדוד על ידי סרגון. הפיכתה של אשדוד לפחוה ומסעות האשורים עד נחל מצרים שמו לאל כל נסיון להתנגד בכוח הזרוע להסתערות של צבאות סרגון. גם התקוה שהתשועה תבוא ממרדך-בלאדן, אויבה הקבוע של אשור, אפסה לאחר המסעות הצבאיים המוצלחים של סרגון לבבל ובריחתו של מרדך-בלאדן מארצו (709 לפסה"נ)⁴.

בסוף ימיו של סרגון הגיעה ממלכת אשור לשיא גדולתה, ולכאורה לא נשאר לה אלא להשיג את שתי המטרות הראשיות לביסוסה של האימפריה העולמית: כיבושה של מצרים, המתחרה של אשור בדרום-מערב, וההשתלטות על ערי הפיניקים ומושבותיהם בחופי הים-התיכון ואיו. אבל מיתתו החטופה של סרגון ותנועת המְרִי, שהתפשטה בכל קדמת-אסיה בתחילת מלכותו של סנחריב (704-681 לפסה"נ), שיבשו את המערכות ועוררו תקוות-שוא בלב אויבי אשור ובלב העמים המשועבדים בכל רחבי הממלכה. כבר בתחילת מלכותו התחיל סנחריב להאבק עם מרדך-בלאדן, ועם בעלי-בריתו העילמים, על גורלה של בבל; ועל אף הצלחותיו בקרבות לא השיג שלטון מלא על בבל אלא בשנת 689 לפסה"נ. בדרום-מערב פתח שבכא, מלך כוש, בפעילות דיפלומטית וצבאית רבת-ממדים לקראת ההכרעה, וליכד סביבו את המדינות השכנות, ששאפו לפרוק את עול אשור בבטחון על "משענת הקנה הרצוף", על מצרים. על בעלות בריתה של מצרים נמנו כעת מלכויות צידון, אשקלון ויהודה.

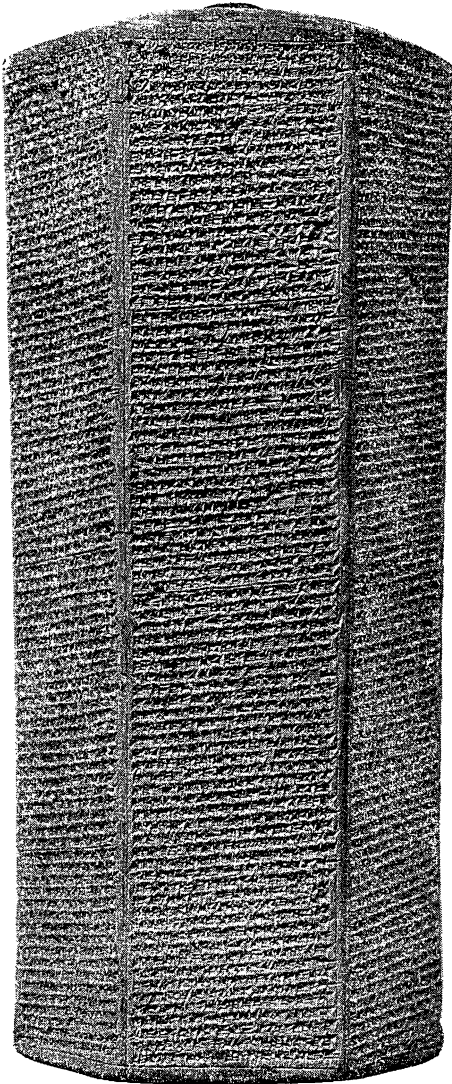
ההתקוממות נגד אשור

זו היתה שעת כושר לחזקיהו ליטול על עצמו תפקיד חשוב בקשר הגדול נגד אשור, שחוטיו נמשכו מבבל ועד חופי ים-התיכון ועד מצרים. לפי כתובת סנחריב⁵ הצליח

חזקיהו לבצע הפיכה בעקרון, המלוכה הפלשתית הסמוכה ביותר לגבולה המערבי של יהודה; שרי עקרון, מבעלי בריתו של חזקיהו, השתלטו על העיר ושלחו את מלכם פדי, הנאמן לאשור, אסור בכבלים לירושלים. כמו כן למדים אנו מן המקרא שחזקיהו ייכה את פלשתים עד עזה ואת גבוליה (מל"ב יח, ח). בודאי פעל מלך יהודה בהסכם עם מצרים, שעתידה היתה לחוש לעזרת בעלות בריתה. כנראה בפרק-זמן זה ערך חזקיהו את מפקד האוכלוסין לצרכי מס וגיוס צבאי ברחבי הנגב, שעליו מסופר בדה"א ד, לח ואילך. במקור זה מובאת רשימת ראשי-האבות לשבט שמעון, הנודים למחצה, אשר "פרצו לרוב" והגיעו לשיא התפשטותם על פני שטחים נרחבים מגרר שבאזור ואדי א-שריעה וואדי פאן-עה ועד גיא-המלח (נחל הערבה) והר שער (שם, פס' מג). וכנראה באותו פרק-זמן החזיר חזקיהו ליהודה את רוב המחוזות שנכבשו מידי אחז אביו, בשעת פלישתם של ממלכת ישראל ושל הפלשתים.

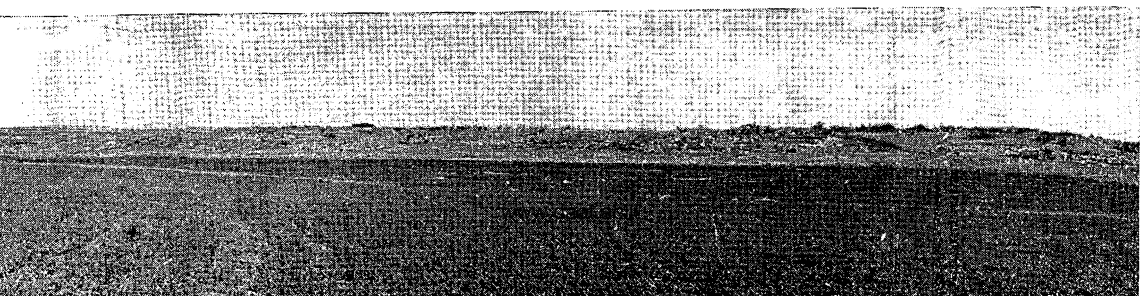
יש גם מקום להשערה כי חזקיהו הרחיב את שלטונו באפרים וחזק את השפעתו בפחוות הישראליות של ממלכת אשור. אולם עיקר מעשהו שעשה היה ביצורה של ירושלים, והוא הכשירה לשמש מבצר-עז בשעת מצור. מפעלו החשוב ביותר הוא, בלי ספק, התעלה שחצב בסלע להובלת מים מעין גיחון העירה, אל בריכת השילוח, היא התעלה הידועה בשם "גִּבְתַּת הַשִּׁילוח", מפעל הנדסי תת-קרקעי משוכלל, שהותקן להספקת מים לנצורים בשעת מלחמה ולהקל על התושבים בזמן שלום. מלבד הידיעה הקצרה במל"ב כ, כ, שלפיה התקין חזקיהו את הבריכה ואת התעלה יויבא את המים העירה, מוצאים אנו תיאור מפורט יותר בדה"ב לב, ג ואילך, על סתימת מימי העינות אשר מחוץ לעיר והנחל השוטף בתוך הארץ, לאמר: למה יבואו מלכי אשור ומצאו מים רבים⁶. עדות נוספת לביצוע מפעל הנדסי זה משמשת הכתובת העברית החקוקה בסלע על יד מוצא המנהרה, היא כתובת השילוח, המספרת על דבר חציבתה והשלמת העבודה. כמו כן מסופר על חזקיהו שבנה "מסכנות לתבואה, דגן ותירוש ויצהר ואָרוֹת (אורות) לכל בהמה ובהמה... וערים עשה לו ומקנה צאן ובקר לרב, כי נתן לו אלהים רכוש רב מאד" (דה"ב לב, כח-כט). ידיעה מעניינת מוצאים אנו בנבואת ישעיהו על התכונה הרבה בירושלים ערב המצור: "ותקבצו את מי הברכה התחתונה ואת בתי ירושלים ספרתם, ותתצו הבתים לבצר החומה, ומקוה עשיתם בין ההמותים למי הברכה הישנה" (יש' כב, ט-יא). על מעשים אלה מסופר גם בדה"ב לב, ה: "ויתחזק (חזקיהו) ויבן את כל החומה הפרוצה (מימיו של אחז, ואלה "בקיצי עיר דוד" שביש' כב, ט) ויעל על (ה)מגדלות ולחוצה החומה (ה)אחרת, ויחזק את המלוא עיר דוד ויעש שִׁלַח לרֹב ומגנים". ובפסוק הבא מדובר על ארגון חיל-המתנדבים: "ויתן שרי-מלחמות על העם, ויקבצו אליו אל רחוב שער-העיר וידבר על לבבם⁷". וראויה לתשומת לב העובדה, כי גם סנחריב מזכיר חיל סדיר וחיל-עזר⁸, שכינוס חזקיהו בירושלים במטרה לחזק את הגנת בירתו. אבל בעיקר בטח מלך יהודה בעזרת צבא-הרכב המצרי, ולא בכדי התריע ישעיהו הנביא בימים ההם על "היורדים מצרים לעזרה ועל סוסים ישעו, ויבטחו ברכב כי רב ועל פרשים כי עצמו... ומצרים אדם ולא אל, וסוסייהם בשר ולא רוח" (שם לא, ג).

בשנת 702 ערך סנחריב מסע למזרח של הממלכה האשורית, לאחר שסיים את השלב הראשון של המלחמה בבבל, שתוצאתו היה נצחון מפוקפק של מלך אשור.

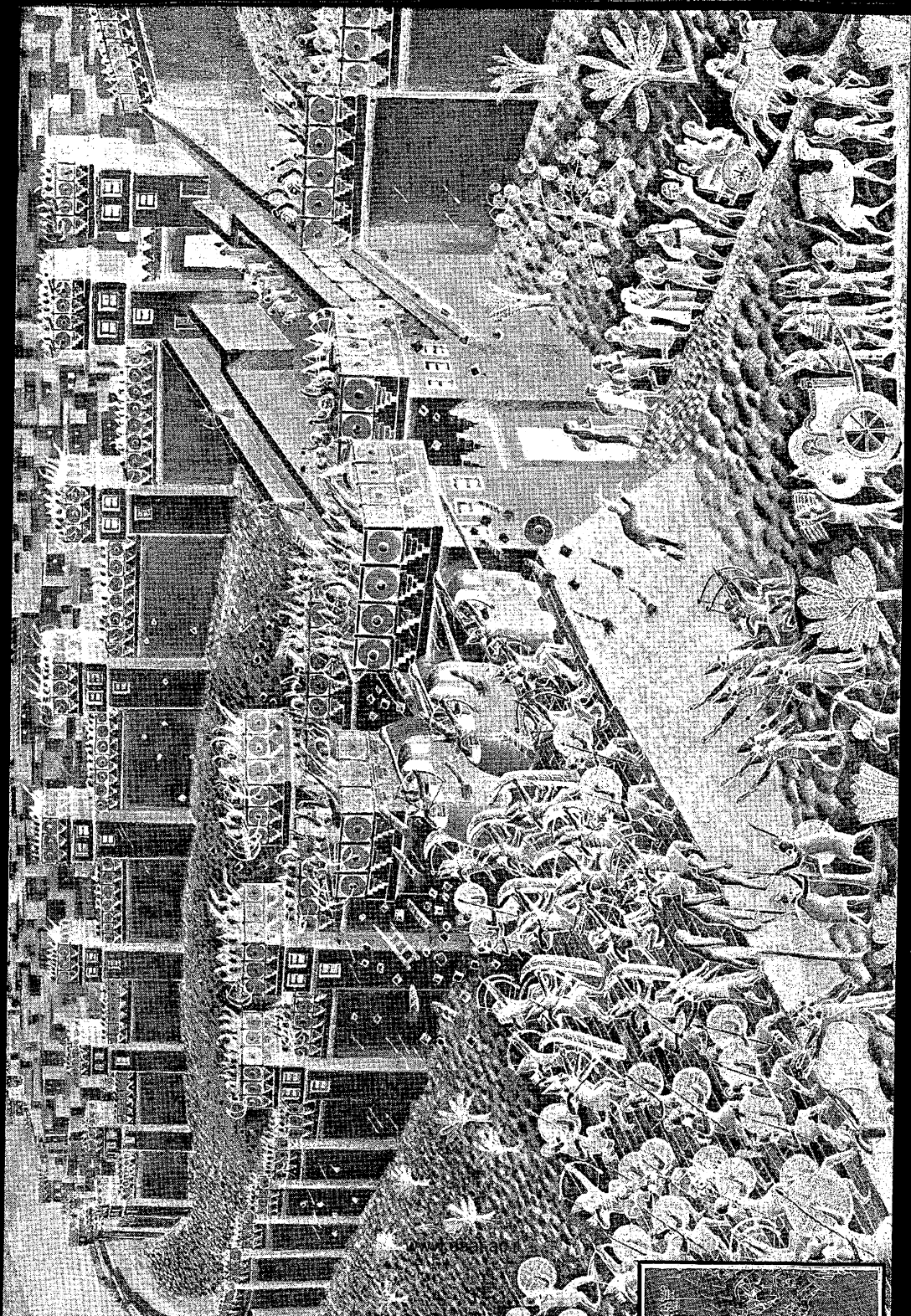

1: מנסרת טין של סנחריב ("מנסרת טיילור"), הנמצאת במוזיאון הבריטי, ועליה תיאור מלחמותיו של סנחריב ובתוכן מלחמתו בחזקיהו מלך יהודה.

ח'רבת אל-מוקנע, שאותה מזהים עם עקרון, מבט מצד דרום.

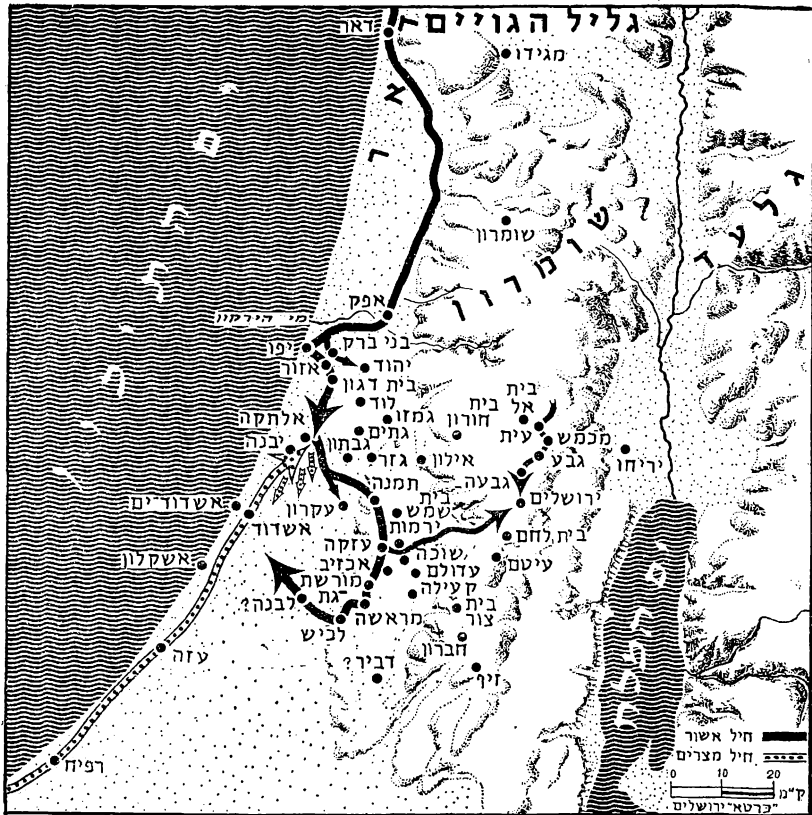
מאור לביש, שחזור על-פי תבליט מימי סנחריב (למטה משמאל), ועל-פי החפירות באתר.

בפרק-זאן זה כבר נתגבשה ברית המלכים בעבר-הנהר, שנשענה על מצרים, ושעמה נמנתה גם יהודה, וזו פרקה את עול אשור: "וימרד (חזקיהו) במלך אשור ולא עבדו- (מל-ב יח, ז).

מסע סנחריב ליהודה

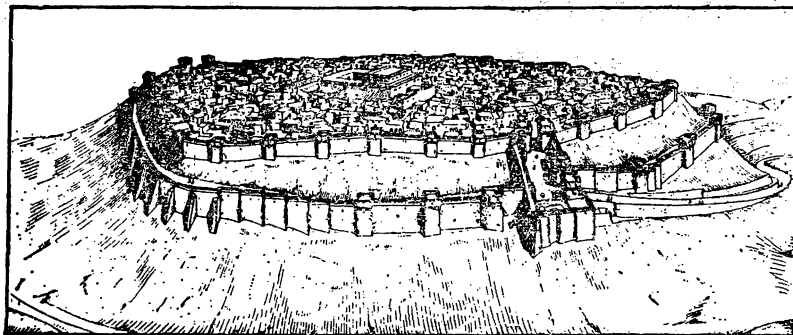
בשנת 701 לפסה-נ יצא סנחריב בראש חילותיו אל ארצות המערב, הוא המסע- הצבאי הגדול שאותו תיארו בפרוטרוט סופרי-המלך¹⁰. כאשר הגיע סנחריב לחוף הפיניקי נמלט מלך צידון על נפשו והפקיר לכובש האשורי את צידון-רבה ואת ערי- החוף הצידוניות: צידון-הקטנה, בית-זית, צרפת, מחלב, אוסו (צור היבשתית), אכויב ועכו. סנחריב הושיב על כסא המלוכה בצידון מלך חדש, את אתבעל הב', הטיל מס כבד על ערי הצידונים ועל מלכי ארנד וגבל, וכמו כן על מלכי אשדוד (ששבה להיות מלוכה), עמון, מואב ואדום, אשר מיהרו להכנע לאשור. מעכו פנה סנחריב דרומה,

ציור 51: מסע סנחריב לארץ-יהודה

בדאי דרך פתנת דאר, והגיע למחוז יפו, שהיה בזמן ההוא נתון למרותו של מלך אשקלון, אחד מבעלי הברית הראשיים. סנחריב מזכיר בפירושו את כיבושן של הערים יפו, בית-דגון, בני-ברק ואזור, כולן ערי צדקא מלך אשקלון¹¹, והתקדם דרומה, כנראה בדרך הנוחה והקצרה ביותר לאשדוד, כדי להתייצב מול חילות המצרים שהוצעו על ידי הברית האנטי-אשורית. המערכה הגדולה ניטשה בשדות אלתקה, כנראה, תל א-שלאף¹², בקרבת הכפר הנטוש קִבְיָה, כארבעה ק"מ צפונית-מזרחית ליבנה, ליד צומת של שתי דרכים עתיקות היוצאות מיבנה: האחת הנמשכת צפונה, לבית-דגון, והשניה הפונה לרמלה וללוד. תיאור חי של מלחמת אלתקה מוצאים בכתובת סנחריב: "ויקראו (בעלי הברית) למלכי מצרים ולקשתי מלך כוש ומרכבותיו וסוסיו, חיל אין ספור, ויבואו לעזרתם. בשדה אלתקה ערכו מערכה נגדי... נלחמתי בהם והנחלתי להם תבוסה. בתוך הקרב תפסו ידי חיים את בעלי הרכב המצריים עם בני מלכיהם ואת בעלי הרכב של מלך כוש".

לאחר מכן לכד סנחריב את ערי המבצר אלתקה ותקנה וכבש את עקרון (חרבת אל-מִנְעָע)¹³, זו שהסגירה בידיו של חזקיהו את מלכה פדי, הנאמן לסנחריב, והצטרפה לברית נגד אשור. סנחריב עשה שפטים בשרי עקרון, העניש קשה את תושבי העיר, והמשיך בדרכו אל פנים שפלת יהודה, אל מחוזותיה המערביים של מלכות יהודה, אשר עדיין לא נכנעה למלך אשור. במסעו זה, המלווה הרס וחורבן, הגיע סנחריב עד לכיש, שבמחוז השני של שפלת יהודה (יהושע טו, לט), שם מצור על עיר המבצר החזקה ולכדה. את לכיש הפך סנחריב למקום מפקדתו, ומשם פשטו גדודי אשור

ציור 52: שחזור העיר לכיש הישראלית על חומותיה ושעריה

ביהודה, כבשו עיר אחר עיר והרסו כליל את מערכת ההגנה של הארץ. שממת מחוזות נרחבים וגלות תושבים מרובים – אסונות אלה באו כמהלומה כבדה על מלכות יהודה. תיאור מפורט של מצור האשורים על לכיש וכיבושה נמצא בתבליטי סנחריב, שנתגלו בחורבות בית המלך בנינה¹⁴, ויש בהם להדגים את הטכניקה של המצור, ההסתערות של גייסות אשור וכיבוש המבצר, משפט המלך שעשה בראשי העיר, מעשי האכזריות בשבויים וגלות התושבים, הריסת המטעים סביב לעיר, וכן את הווי

הצבא האשורי ומחנהו. בספר זכרונותיו מסכם סנחריב את מעשה גייסותיו ביהודה לאמור: "ואשר לחזקתו היהודי, אשר לא הביא את צוארו בעולי, על 46 ערי הבצורות, ערי-החומה¹⁵, ועל ערי-השדה אשר בסביבתן, שמי מצור וכבשתי אותן על ידי סוללות עפר כבוש ששפכתי עליהן, בהגשת כרים, בהסתערות חיל-רגלים, במחתרות, בפרצים ובמנהרות¹⁶. 17200,150 נפש, קטן וגדול, איש ואשה, סוסים, פרדים, חמורים, גמלים, צאן ובקר עד אין מספר הוצאתי מתוכן ויהיו לי לשלל. ואותו סנחריב כמו צפור בכלוב בתוך ירושלים, עיר ממלכתו".

תמונה מבהילה וקודרת של חורבן ערי השפלה מצייר עד-ראיה, הנביא מיכה המורשתי: "כי אנושה מכותיה, כי באה עד יהודה, נגע עד שער עמי עד ירושלים... כי ירד רע מאת ה' לשער ירושלים" (מיכה א, ט ואילך). ובין הערים שבהן פועה הרעה הוא מזכיר את לכיש, מורשת-גת, אכזיב, מרשה ועדולם, כולן בשפלת יהודה¹⁸. בספר זכרונותיו מספר סנחריב שקרע מעל יהודה מחוזות נרחבים, אל נכון את מחוזות השפלה, וצירפם למלכויות פלשת: אשדוד, עקרון ועזה. כמו כן מסתבר מדבריו כי אחד הגייסות הגיע עד ירושלים ושם מצור על העיר ואף שפך סוללת-עפר, בעוד שעיקר הצבא האשורי הופנה לכיבוש אשקלון, בעלת בריתה של יהודה. במצוקתו נאלץ חזקיהו להכניע למלך אשור. מספר זכרונותיו של סנחריב למדים אנו, שחזקיהו שלח למלך אשור מס כבד, שכלל 30 ככרות זהב ו-800 ככר כסף, אבנים יקרות, פוך, רהיטים מצופים פיתוחי-שן, חפצי-שן ועץ יקר, וכן בנותיו ופילגשיו, שרים ושרות. גם בכתובות אחרות של סנחריב מסופר על כניעתו של חזקיהו ועל המס הכבד שהוטל עליו לשלחו לנינוה. בתנאי הכניעה של חזקיהו נכללו גם שחרורו של פדי מלך עקרון מן המאסר. כל הידיעות הללו, השאובות מן המקורות האשוריים, מכוונות יפה למסופר במקרא, ובייחוד למסופר במל"ב יח. לפי מקור זה לכד סנחריב את ערי יהודה הבצורות וקבע את מושבו בלכיש. בצר לו שלח חזקיהו משלחת לסנחריב לכישה, שהודיעה על כניעתו של חזקיהו: "וישם מלך אשור על חזקיהו מלך יהודה שלוש מאות ככר כסף (לפי כתובת סנחריב: שמונה מאות) ושלשים ככר זהב". כדי לשלם את הסכום הגדול הזה הריק חזקיהו את אוצרות בית המלך ובית המקדש, וקיץ את דלתות ההיכל ואת האומנות אשר ציפה חזקיהו בימי גדולתו.

המצור על ירושלים והמכה בצבא אשור

בזה נסתיים השלב הראשון של המלחמה, ושום מקור אשורי אינו מעיד על המשכה. ואילו במקורות שבמקרא נשתמרו ידיעות סותרות זו את זו על השלב השני של המלחמה, שכתוצאה ממנו עזב סנחריב לפתע את הארץ וירושלים ניצלה מכליון; ויש מן החוקרים, שכדי לישב את הסתירות ולפרש את הכתובים, הניחו שהיו שני מסעות שונים של סנחריב: האחד בשנת 701 לפסה"נ והשני בשנת 693 או 689 לפסה"נ¹⁹. אך אין לקבל סברה זו, שאין לה אחיזה בתעודות האשוריות. נראים הדברים, כי סנחריב לא הסתפק בכניעתו של חזקיהו, אלא הגביר את המצור על ירושלים במטרה לאלץ את חזקיהו לפתוח את שערי העיר בפני הגיס האשורי, שגשלה מלכיש בראשותו של התרתן, הוא שר-הצבא בדרגת הגבוהה ביותר. החלטה זו של סנחריב באה בודאי בעקבות

השמועה על התכונה הרבה של המצרים לצאת למלחמה מכרעת נגד צבא אשור, שהתחיל לאיים על ארץ-הנילוס גופה. אל נכון פקד סנחריב על שריו להשלים את כיבוש ירושלים בלא שהות, כדי להבטיח את עורפו של צבא אשור במערכה נגד האויב העיקרי. ולא מן הנמנע כי, למרבה המבוכה בירושלים, הגיע אז מן הצפון, מפתחת שומרון, גיס אשורי נוסף, אשר עבר ביעף על ערי בנימין, מעית (כנראה העי, היום א-תל), שבגבולה הצפוני של מלכות יהודה, עד גוב שמצפון לירושלים (יש' י, כח-לב).

לפי המסופר במל"ב יח, יז-יט, לו; יש' לו, ב-לו, לה, התייצבו שלושת שרי אשור - התרתן, הוא ראש-הצבא, רב-סריס, ורבשקה - בתעלת הבריכה העליונה, כלומר בקצה הדרומי של עיר דוד, והתחילו לנהל משא-ומתן עם הנצורים בירושלים, שבראשם עמדו שלושת נציגי חזקיהו, שרי המלוכה הראשיים - אשר על הבית, הסופר והמזכיר. רבשקה, הרוח החיה במשא-ומתן זה וראש המדברים, דרש כניעה בלי תנאים, ואף הודיע לנצורים שהחליט מלך אשור להעמיד פתח בירושלים, כלומר לבטל את המלוכה ולהפוך את יהודה למחוז שלטון אשורי. רבשקה פנה לא לשרים בלבד, אלא גם אל "העם אשר על החומה", בדברים שנאמרו ב"קול גדול יהודית", כלומר בשפת הארץ, ולא שעה לבקשת שרי יהודה לדבר ארמית, היא הלשון הרשמית בפרובינציות הארמיות של אשור והלשון הדיפלומטית, שהשתמשו בה האשורים במשא-ומתן גם עם מושלים בלתי-ארמיים בעבר-הנהרה²⁰. במשך כל המצור עמד הנביא ישעיהו בן-אמוץ לימינו של המלך, עודדו לבטוח באלוהי ישראל ולא להסגיר את העיר ביד הצר, והפיח תקווה ותוחלת בלב הנצורים: "אל תירא עמי ישב ציון מאשור, בשבט יככה ומטהו ישא עליך בדרך מצרים; כי עוד מעט מזער וכלה זעם, ואפי' על תבליתם... והיה ביום ההוא יסור סִבְלוֹ מעל שכמך וצִלּוֹ מעל צווארך... " (יש' י, כד ואילך). ומדברי הנבואה, שמיחס ההיסטוריוגרף היהודי לישעיהו, נשמע הד המעשים המפתיעים, שהתרחשו לאחר מכן: "כה אמר ה': אל תירא מפני הדברים אשר שמעת, אשר גדפו נערי מלך אשור אותי. הנני נותן בו (בסנחריב) רוח ושמע שמועה ושב אל ארצו והפלתיו בחרב בארצו" (יש' לו, ו-ז). נראים הדברים כי בזמן המצור כבר הגיעה לירושלים השמועה שהמצרים יצאו להלחם בסנחריב, ושמועה זו עודדה את הנצורים ואימצה את לבם שלא לפתוח את שערי העיר לפני האשורים. בימים ההם כבר נטש סנחריב את מחנהו בלכיש, ובדרכו למסילה הראשית בחבל-החוף שם מצור על אחד המבצרים שנשתיירו בגבולה המערבי של יהודה, היא לבנה (מל"ב יט, ח), שמצפון או מצפון-מערב ללכיש, שיש לזהותה באחד התלים שממערב לבית גוברין²¹. אותה שעה פשטה השמועה על צאתו של תרהקה מלך כוש²² למלחמה באשור. אז שיגר סנחריב שליחים ירושלימה, ובידיהם ספרים (אגרות) אל חזקיהו מלך יהודה, שהכילו כנראה אולטימטום להסגיר ללא דחיה את ירושלים ביד האשורים. הפעם איים סנחריב בהחרמת העיר אם פקודתו לא תתמלא. לא בכדי עוררו ספרים אלה מבוכה בלב חזקיהו, והסופר מוסר תיאור דראמטי, כיצד פרש מלך יהודה את כתב סנחריב לפני ה' והתפלל אל יושב הכרובים. אותה שעה שלח ישעיהו ביד שליחים את דבר הנבואה המעודדת (מל"ב יט, כח-לד; יש' לו, כא-לה), המסתיימת במשפט האופייני: "ועותי על העיר הזאת להושיעה, למעני ולמען דוד עבדי". בזה

נפסק במקור המקראי הסיפור השוטף על השתלשלות המאורעות. כסיום מובאת האגדה, שרוחזה ביהודה, על המקרה המופלא שקרה במחנה האשורי וגרם לסנחריב-שיעזוב את הארץ לפני שהצליח להכניע את ירושלים ולהלחם במצרים.

הצד השוה בנוסחאות של הסיפור הקצר על מאורע זה, שנשמרו במל"ב יט, לה-לו; יש' לו, לו-לו ודה"ב לב, כא, הוא כדלקמן: בלילה יצא מלאך ה' ויך במחנה אשור, וישב סנחריב מלך אשור לארצו. לפי שתי הנוסחאות הראשונות היכה המלאך במחנה אשור 185,000 איש וישכימו בבוקר והנה כולם פגרים מתים; ואילו לפי הנוסחה השלישית הכחיד המלאך כל גבור-חיל ונגיד ושר במחנה מלך אשור. הנוסחה השלישית מציינת כי שב סנחריב לארצו בבושת פנים, ואילו השתים האחרות מסתפקות בהוכרת שיבתו של סנחריב לגינות. כסיום לפרשה כולה באה הידיעה ההיסטורית על שני בניו של סנחריב, שרצחו את אביהם באחד המקדשים, ועל עליתו של אסרחדון בן סנחריב לכסא המלוכה באשור ב-680 לפסה"נ; אל נכון כדי לאמת את נבואתו של ישעיהו: "ושב אל ארצו והפלתיו בחרב בארצו" (יש' לו, ז). ראוי לציין כי באותה נבואה של ישעיהו לא נאמר דבר על הנס, שנרחש במחנה אשור, וכגורם יחיד למהירות שעזב סנחריב את הארץ נזכרת השמועה ששמע בלבד, אל נכון השמועה על בוא צבא תרהקה.

מקורות המקרא אינם מרמזים לנו רמז כלשהו על אופי המכה שהוכה צבא אשור, והוצעו בענין זה הצעות שונות ומשונות. כבר הביא יוסף בן-מתתיהו את הסברה שאלהים שלח דָּבָר במחנה (קדמוניות י, א, ה). מענינת היא סברתו של פייגין²³, שהכונה למחלת השיב, הידועה מכמה תעודות אכדיות כאחת המחלות המדבקות, שהיתה מתפשטת לעתים בצבא, והיא כרוכה בחום גבוה. יתר על כן, פייגין מסתמך גם על נבואות ישעיהו לחיזוק השערתו (כגון על יש' י, טז-יז), וסבור שראה החוזה בעיני רוחו אש בוערת במחנה אשור, אבל לא היתה זו אש מוחשית כי אם אש הקדחת של המחלה. אך מסתבר מאליו כי אין אלו אלא השערות בלבד, וקשה להעלות מתוך הכתובים מהו גרעינו ההיסטורי של הסיפור העממי.

הדים של פרשה זו נשתמרו אף בדבריו של הרודוטוס (ספר ב, 141) על מסעו הצבאי של סנחריב למצרים, הלקוחים מתוך אגדה מצרית. לפי סיפורו של הרודוטוס גייס סתון, המלך הכהן במקדש הֶפִּיסְטוֹס (הוא האל המצרי פתח), את אנשיו למלחמה עם סנחריב "מלך הערבים והאשורים", שבא על מצרים. וכשהגיע סתון לתחפנס שבמבואות מצרים, פשטו בלילה עכברים על מחנה סנחריב וכרסמו את כלי-הנשק של האויבים; למחרת נס חיל סנחריב ורבים מהם אבדו. אגדה זו מיוסדת בודאי על נוסח מצרי של מסע סנחריב למצרים, שנסתיים בשיבתו הפתאומית של מלך אשור לארצו. אמנם, לא הוברר ממה היה סתון, המופיע ככהן וכמלך מצרים, ותתכן הסברה שאינו שם פרטי אלא תוארו של הכהן הגדול של האל פתח (הפייסטוס) במוף; ולכן יש מי שסובר שתרהקה היה או הכהן הגדול של פתח במוף, ומילא תפקיד חשוב במלחמה נגד אשור. גם יוסף בן-מתתיהו סובר שתרהקה הוא המלך שמפניו נסוג סנחריב ממבואות מצרים, אבל אפשר שקשר את המסופר במקרא על תרהקה מלך כוש למסופר אצל הרודוטוס על סתון, ולכן אין להסיק ממנו מסקנות ודאיות. עצם העובדה, שנסיגתו הפתאומית של סנחריב מגבולות מצרים ויהודה עוררה פליאה

בעיני בני הדור, איננה מוטלת בספק, ולא בכדי לבש מאורע זה דמות אגדית בדמיון היהודים והמצרים, והדיו הגיעו עד דורות רחוקים.

גייסות האשורים הביאו הרס וחורבן על ארץ-יהודה; וגם שכנותיה, וביחוד מלכויות הפלשתים שבמערב, פגעו בה קשה וקצצו בגבולותיה. לאחר מות חזקיהו היה מנשה בנו נאלץ לבוא בעול אשור, שהיתה אז בשיא גדולתה, ואף הצליחה לכבוש את מצרים ולהחזיק בה. אבל המאורע ההיסטורי הגדול בשנת 701 לפסה"צ הציל את ירושלים ויהודה מגורלן של שומרון ושאר מחוזות הכיבוש, שהפכו לפחוות אשוריות. יהודה הוסיפה להתקיים כמלוכה ואסאלית, ומלכי בית-דוד לא פסקו למשול בירושלים. גם בהיותם נכנעים לשליט האשורי לא חדלו לצפות לשעת כושר כדי לפרוק את עולו מעל צוארם. שעת כושר זו באה בימי נכדו של מנשה, המלך יאשיהו. בימיו נבנתה יהודה מחורבנה של אשור ועלתה לדרגת גורם מדיני בקדמת-אסיה.

ה ע ר ו ת

- מאמר זה מיוסד על מאמר שנדפס לראשונה בקובץ ארץ-ישראל ב (תשי"ב), עמ' 170–175.
- 1 על מלחמות ישראל ואשור ועל חורבנה של שומרון עיין מאמרו של א. מלמט, בכרך זה, עמ' 241–260.
- 2 על הפרשה הסבוכה של כיבוש שומרון בידי אשור השנה : H. Tadmor, JCS 12 (1958), pp. 30ff.
- 3 על פרשיות אלה עיין: ב. מייזלר (מזר), ארץ-ישראל ב (תשי"ב), עמ' 170 ואילך, ושם ביבליוגרפיה נוספת; ועיין עוד: 53ff.; W. W. Hallo, BAR 23 (1960), pp. 77ff.; H. Tadmor, JCS 12 (1958), pp. 77ff.
- 4 על מסעותיהם של מלכי אשור לפלשת עיין מאמרו של ח. תדמור, בכרך זה, עמ' 261–285.
- 5 עיין במחקרים הנוגעים בהע' 2.
- 6 עיין התרגומים של: D.D. Luckenbill, The Annals of Sennacherib, 1924; idem, Ancient Records of Assyria and Babylonia 2, 1927, pp. 115ff.; L. Oppenheim, ANET, pp. 287ff.
- 7 על תעלת השילוח עיין: מ. הקר, ספר ירושלים, תשט"ז, עמ' 191 ואילך; ב. מזר, אנציקלופדיה מקראית, ג, טור 825 ואילך; ובפירוט H. Vincent, Jérusalem sous terre, 1911.
- 8 עיין לאחרונה: S. Moscati, L'epigrafia ebraica antica, 1951, pp. 40ff.
- 9 על מבנה הצבא עיין: י. ידיון, ידיעות טו (תשי"ז), עמ' 86 ואילך.
- 10 Urbū, על הוראת המושג עיין: L. Oppenheim, ANET, p. 288. בטעות נהגו לתרגם מושג זה כמשמעות של "ערבי" וסברו שהכוונה לערבים ששכר חזקיהו. אמנם, גם ההוראה חיל-עזר מוטלת בספק.
- 11 עיין המחקרים המגויים רהע' 5, ועיין גם במאמרו של ח. תדמור, בכרך זה, עמ' 276 ואילך.
- 12 מסתבר, איננו, שיפו ובנותיה היו אז חלק בלתי נפרד של מלכות אשקלון, ובין יפו ובין המטרופולין שלה הפרידה מלכות אשדוד, כלומר שהקשר העיקרי בין יפו ואשקלון היה בנתיב הים.
- 13 עיין: ב. מזר, ידיעות כד (תשי"ד), עמ' 15 ואילך.
- 14 עיין: י. נוה, ידיעות כא (תשי"ז), עמ' 178 ואילך.
- 15 A. H. Layard, The Monuments of Nineveh 2, 1853, pl. 21ff.; A. Paterson, The Palace of Sinacherib, 1915; Pritchard, ANEP, pp. 129ff.; R. Barnett, IEJ 8 (1958), pp. 161ff.; ועיין גם: Sinacherib, 1915; Pritchard, ANEP, pp. 129ff.
- 16 מספר זה הוא בוודאי מדויק, שכן ברשימת ערי יהודה שביהושע טו, שנתחברה לזמני בימי יהושפט ותוקנה לאחר מכן מספר פעמים, נזכרות 39 ערים בשפלה ו-49 בהר, ואף חסרים בה כמה ישובים שחברו לפי עדותו של מייכה בימי סנחריב. על הדעות השונות על זמן חיבורה של הרשימה עיין: A. Alt, Kleine Schriften 2, 1953, pp. 276ff.; F. M. Cross—G. E. Wright, JBL 75 (1956), pp. 202ff.; Z. Kallai, VT 8 (1958), pp. 134ff.; Y. Aharoni, VT 9 (1959), pp. 239ff.; ב. מזר, אנציקלופדיה מקראית, ג, ערך יהושפט.
- 17 ש. ייבין [ארץ ישראל [תשי"א], עמ' 29 ואילך) סובר, כי המנהרה הצרה, שנתגלתה בשעת חשיפת החלקלקה בלכיש, היא מעשה ידיהם של חילות סנחריב.
- 18 A. Ungnad, ZAW 58 (1942–3), pp. 199ff. מפרש את המספר כ-1,500 בלבד, וקשה לקבל את דעתו, אף על פי שהמספר 200,150 הוא בוודאי מוגזם.

- 18** החפירות והסקרים הארכיאולוגיים שנערכו בתלי השפלה לא העלו עדויות על הקף החורבן וההרס שגרמו חילות סנחריב לערי יהודה. שום סימנים ברורים של חורבן לא נתגלו בחפירות בית שמש או תל בית מרסם (עיין: W.F. Albright, AASOR 21–22 [1941–2], pp. 65f; ויתכן שערים אלה לא נפגעו אלא במעט. אשר ללכיש מחקבלת על הדעת הסברה של גב' א. טפנל (O. Tufnell, Lachish 3, 1953, pp. 55ff.) שהחורבן של שכבה ג' בלכיש היא מפרק זמן זה, שלא כדעת רוב החוקרים הקובעים חורבנה לשנת 597 לפסה"נ. ועיין גם ב. אביגד, אנציקלופדיה מקראית ד, ערך לכיש.
- 19** עיין: ש. פייגין, מסתרי העבר, תש"ג, עמ' 88 ואילך; L. Honor, Sennacherib's Invasion of Palestine, 1926; W. Rudolph—A. Alt, PJB 25 (1929), pp. 59ff.; W.F. Albright, The Biblical Period, 1950, pp. 43ff.; .idem, BASOR 130 (1953), pp. 8ff.; J. Bright, A History of Israel, 1960, pp. 182ff.
- 20** עיין: ב. מזר, בימי בית ראשון (קובץ), תשכ"ב, עמ' 145 ואילך.
- 21** זיהויה של לבנה מוטל בספק. אין לקבוע את מקומה בתל א-צאפי, כדעת כמה חוקרים. ונראה שיש לבקש את מקומה בקצה הגבול המערבי של יהודה (השומל"ב ח, כב), בדרך הראשית מלכיש לחוף הים. לפיכך יתכן לקבוע את מקומה של לבנה בתל בראנט או אולי בתל עראק אל-מנשיה. במקום זה היה מבצר בתל-פופה הישראלית. ועל אף שמבצר זה לא היה גדול בשטחו (שטח שיאו של התל הנישא אינו עולה על 15 דונם), הרי שלט על דרכי הגישה ליהודה והיתה לו חשיבות ניכרת. בחפירות המצומצמות שנערכו בתל הנישא לא נחשפו אלא השכבות העליונות שמימי מלכות יהודה וימי שלטון פרס, אבל מסתבר שהמקום היה מיושב ומבוצר גם בתקופות קודמות. על החפירות בתל עראק אל-מנשיה עיין: ש. ייבין, דו"ח מוקדם ראשון על החפירות בתל "גת", תשכ"א. על הצעות הזהוי השונות ללבנה עיין: ז. קלאי, אנציקלופדיה מקראית ד, ערך לבנה.
- 22** בעית תרהקה היא מסובכת וקשה למצוא לה פתרון המניח את הדעת, כי הרי עדיין לא היה מלך בשנת 701 לפסה"נ. לכן יש סוברים, כי התואר "מלך כוש" במקור המקראי הוא אנאכרוניסמוס; ועיין: ש. פייגין, שם, עמ' 100–101; W. W. Hallo, BAR 23 (1960), pp. 53ff. על הזכרת שמו של תרהקה מסתמכים החוקרים, המנסים לקבוע מסע שני ומאוחר הרבה יותר של סנחריב, ובמיוחד אולברייט (W.F. Albright, BASOR 130 [1953], pp. 9ff.) על סמך מקורות מצריים חדשים את עלייתו של תרהקה לשלטון כמלך-משנה בשנת 690/89 לפסה"נ וכמלך יחיד בשנת 685/4 לפסה"נ (ועיין גם: J. M. A. Janssen, Biblica 34 [1953], pp. 23ff.). אבל אין לסברה זו סמך במקורות המקראיים והאשוריים; ועיין כעת: H. H. Rowley, Bulletin of John Rylands Library 44 (1962), pp. 411ff.
- 23** עיין: ש. פייגין, שם, עמ' 88 ואילך.